

ÖRÖK FELSOÓKTATÁSI ÉRTÉK – VÁLTOZÓ HANGSÚLYOKKAL*

A Z EURÓPAI FELSOÓKTATÁSI REFORM – az ún. Bologna-folyamat – egyik fontos hivatkozási pontja az 1988-ban kibocsátott Magna Charta Universitatum, amelyben európai rektorok kinyilvánították az Egyetem legfontosabb értékeit. A dokumentum – bár ezt explicit formában nem mondja ki – a középkori egyetem nemes eszméit eleveníti fel, és azok követésére hív fel, természetesen a 20. század végének feltételeihez, követelményeihez igazodva. A peregrináció, mint kiemelt érték említése arra utal, hogy a dokumentum hangsúlyozni kívánja, a hallgatói és tanári mobilitás nem a sokak által követendőnek tekintett amerikai egyetemi modell „találmánya”, hanem az eredeti európai egyetem misziójának és tevékenységének alapvető eleme (amelyet csak a 20. század történelmi kataklizmái szorítottak háttérbe) (*Magna Charta 1988*).

A reformot 1999-ben elindító, európai oktatási miniszterek által aláírt Bolognai Nyilatkozat már a hat legfontosabb alapelv között tartja számon a hallgatói és tanári mobilitást az európai egyetemek között (*Miniszteri találkozók 1999–2010*). Ezúttal az indíték megfogalmazása konkrétabb és gyakorlatiasabb, mint a Magna Charta esetében, ahol a mobilitás kulturális, akadémiai hozadéka a fő szempont. Az európai felsőoktatási reformban azért játszik kiemelkedő szerepet a mobilitás, mivel az előkészíti a tényleges cél elérését, a magasan képzett munkaerő mobilitását. Az előregedő kontinens akkor tudja megőrizni, növelni versenyképességét, ha jól gazdálkodik a fiatal diplomásokkal: lehetővé teszi nemzetközi mozgásukat, lebontja a bürokratikus akadályokat a végzettségek kölcsönös elismerése előtt (*Hrubos 2005*). Az alapítók szeme előtt elsősorban az európai elit kinevelésének célja lebegett, amelynek tagjai már diákéveik alatt tanulmányi tapasztalatot szereznek más európai egyetemeken, ami megkönnyíti utóbb a munkavállalóként való mobilitást. (A tantervekbe beépített európai vonatkozások jól felvértezik őket a szükséges ismeretekkel.) Kultúrájuk, identitásuk, lojalitásuk elsősorban európai, és ezt képviselik akkor is, ha éppen (átmenetileg, vagy hosszabb távon) hazájukban vállalnak munkát (*Teichler 2008*).

Bár a végzettségek kölcsönös elismeréséről szóló Lisszaboni Elismerési Egyezményt (*Convention 1997*) a legtöbb európai ország aláírta, majd a nemzeti törvényhozással ratifikálta, a gyakorlatban továbbra is fennmaradtak az akadályok, tekintettel arra, hogy a képzési rendszerek igen sokfélék voltak, jelentős strukturális különbségeket mutattak. Ezért került napirendre a képzési rendszerek összehangolása (a többciklusú, vagy lineáris modellre való áttérés), legalább is a fokozatok rendszerének tekintetében.

* A tanulmány a TÁMOP 4.2.1.B-09/1KMR-2010-2010-0005 projekt keretében készült.

A Bologna-reform az indításkor lényegében csak európai kontextusban gondolkodott. Két év múlva, 2001-ben, a Prágai Miniszteri Konferencián azonban már megjelent az externális hatások témája, és a kommuniké felhívta a figyelmet arra, hogy az európai felsőoktatást vonzóvá kell tenni más régiók, földrészek számára is. Ekkor kezdődött el az a különös kapcsolódás, időbeli egybeesés, hogy miközben fokozatosan, nagy erőfeszítések és viták árán – legalább is az alapvető kérdések tekintetében, a struktúrák szempontjából – megvalósul az európai reform, amely a földrészen belüli felsőoktatási együttműködést segíti elő, egyre fontosabbá válik a globalizáció ügye. Az események hátterében a nem várt gyorsasággal kibontakozó világfolyamatok álltak, amelyek elsősorban az Európai Bizottság közvetítésével kerültek a felsőoktatási reform diskurzusainak tematikájába. Az Európai Felsőoktatási Térség kiépítése nem uniós program, hanem az európai kultúra körébe tartozó országok mindegyike számára nyitott (eddig 47 ország csatlakozott az EFT-hez, lényegében csak Fehéroroszország maradt ki). Az Európai Unió, az Európai Bizottság azonban egyre nagyobb szerepet vállal a programok finanszírozásában (más, ezt a célt szolgáló európai pénzügyi forrás lényegében nem lévén). Ezáltal nagyobb hangsúlyt kap a folyamatban a nemzetközi versenyképesség kérdése, a felsőoktatás témájának beépítése a 2000-ben meghirdetett Lisszaboni Stratégia gondolatkörébe. De maga az eredeti program is túllépett a kezdetekkor megfogalmazott határokon. Egyre nagyobb nemzetközi figyelem irányul az európai felsőoktatási reform felé, mivel lényegében minden régió küzd a felsőoktatásban kialakult, a társadalmi funkciókat és a finanszírozást érintő válsággal. A Bologna-folyamat megnövelte az európai felsőoktatás tekintélyét, elmozdította a külső szemlélők által róla alkotott képet, miszerint szklerotikus, túlzottak tradicionális, adminisztratív korlátok által leszűkített látókörű intézmények együttese. Mára az egyre inkább dinamikus, modernebbé, potenciálisan vállalkozó szelleművé váló rendszer, rendszerek benyomását kelti (*Scott 2009*).

A hallgatói és tanári mobilitás a fentiekben kifejtett okok mellett azért is kap kiemelt figyelmet, mivel – első pillantásra – viszonylag jól mérhető, dokumentálható. A reform előrehaladásának, eredményeinek mérése és értékelése megfelelő indikátorok hiányában (vagy még inkább az azok rendszeréről való megállapodás hiányában) meglehetősen nehéz és bizonytalan. Elsősorban a folyamat kormányzati szabályozásának tényeit, azok teljesítésének mértékét lehet dokumentálni (a képzési fokozatok rendszere, kreditrendszer, oklevélmelléklet, minőségbiztosítási rendszer), a szubsztantív értelemben elért eredményeket sokkal kevésbé. A mobilitás azonban vitathatatlanul az eredményesség, a sikeresség mérésének mutatója (lehetne).

A tanulmány a fentiekben vázolt szemléletben tekinti át a mobilitás témájának és a tényleges folyamatoknak az alakulását az európai felsőoktatási reform első szakaszában, az első tíz évben. Főleg azokra a dokumentumokra és elemzésekre támaszkodik, amelyek az eredetileg kitűzött tíz éves futamidő lejárta alkalmából készültek, továbbá felhasználja a témával foglalkozó szakértői vizsgálatok friss eredményeit.

A kormányzati szinten érvényesülő megközelítés

Az európai felsőoktatási reform legfőbb döntéshozó és stratégiaalkotó testülete az oktatási (felsőoktatási) minisztereket kétévente megtartott konferenciája. A mobilitás témája minden konferencia záródokumentumában (nyilatkozat, kommuniké) megjelenik. A hallgatói és tanári (valamint az adminisztratív stábot érintő) mobilitás előtt álló akadályok egy része kormányzati intézkedéseket igényel, melyek megtételét minden esetben ünnepélyesen vállalják a miniszterek. Míg az európai kredit átviteli rendszer (ECTS) és az oklevélmelléklet bevezetése, a külföldi, vagy a megelőző tanulmányok elismertetésének hazai szabályozása valóban az oktatási (felsőoktatási) miniszterek kompetenciájába tartozik, addig több fontos téma (bevándorlás, vízum, munkavállalási engedély, nyugdíjbeszámítás, a diákhitelek és az ösztöndíjak átvitele más országba) más tárcákat érint elsősorban, ami megnehezíti az előkészítési, egyeztetési és döntési folyamatot nemzeti szinten (de a miniszterek ezen ügyek kezelését is vállalják).

Szintáttörést jelentett viszont az utolsó „rendes”,¹ 2009-ben Leuven-ben tartott miniszteri konferencia, amelynek kommunikéjében először szerepel egyértelműen meghatározott és mérhető cél a hallgatói mobilitás tekintetében. E szerint a Bologna-reform második évtizedének végére (2020-ra) el kell érni, hogy az EFT-ben (bármilyen) fokozatot szerzők minimum 20 százaléka részt vegyen tanulmányai alatt nemzetközi mobilitásban. Rendkívül ambiciózus célról van szó, hiszen bár használható adatok hiányában nem tudjuk pontosan, hogy jelenleg hol tart ebben a tekintetben az EFT, de annyi biztosan állítható, hogy 10 százalék alatti ez az arány a térség egészét tekintve (*Miniszteri találkozók... 1999–2010*). Lehet, hogy a mérhetőség „igézete” készítette a minisztereket erre a kijelentésre, hiszen a reform eredményeit más vonatkozásban még ennél is nehezebb mérni.

A miniszteri értekezletek előkészítését szolgáló fő dokumentum a Stocktaking Report, amelyet elsősorban a résztvevő országok oktatási kormányzatai – a Nemzeti Bologna Bizottságok – által készített országjelentések alapján állítanak össze (ez az információgyűjtési módszer kiegészül más, főleg kvalitatív módszerekkel). Az országjelentések egységes struktúrában készülnek, ami megkönnyíti az összehasonlító elemzéseket, és ez a struktúra csak kevéssé változott a folyamat során. A 2009-es Stocktaking Report három nagy kérdéscsoportra vonatkozó, összesen tíz mutató felhasználásával készült. A mutatók olyan témákra vonatkoznak, amelyek kormányzati intézkedéseket igényelnek, mivel a miniszteri értekezletek elsősorban ezek vonatkozásában kompetensek, és amelyek a reform bevezetésének alapvető kereteit adják. A mobilitásra közvetlenül nem vonatkozik mutató, de közvetve lényegében minden mutató kapcsolatban van a hazai és a nemzetközi mobilitással, annak előfeltételeivel.² A képzési rendszer kérdéskörébe tartozó mutatók arra utalnak, hogy

1 2010-ben volt még egy találkozó Bécs-Budapest helyszínnel, amely az első tíz év összegezéséről, lezárásáról szólt, tehát nem a szokásos megelőző két évre vonatkozott.

2 A három kérdéskör és a hozzájuk tartozó mutatók a következők: a képzési rendszer (az 1. és 2. képzési ciklus bevezetése, a következő ciklusba való bejutás lehetősége, a nemzeti képesítési keretrendszer megléte);

a résztvevő országok döntő többsége bevezette a többciklusú rendszert, viszont a nemzeti képesítési keretrendszer megalkotásában csak kevés ország jutott előre. A minőségbiztosítás kérdéskörét illetően már szerényebbek az eredmények: csak az országok 2/3-a esetében mondhatók jónak a külső minőségbiztosítás, valamint a hallgatók minőségbiztosításban való közreműködésének megvalósítása, a nemzetközi részvétel a minőségbiztosításban pedig kevesebb, mint 40 százaléknál valósul meg kielégítően. A harmadik kérdéskör, a tanulmányok és előzetes teljesítmények elismerése van a legközvetlenebb hatással a hallgatói mobilitásra. Az oklevélmelléklet, a Lisszaboni Elismerési Egyezmény megvalósítása és az ECTS bevezetése tekintetében az országok 70–80 százaléknál jó a helyzet, a korábban szerzett ismeretek elismerése (ami főleg az életen át tartó tanulás ügyében játszik döntő szerepet) viszont csak az országok mintegy felénél minősíthető jónak. (A mutatók természetesen jelentős szóródást mutatnak országok szerint, az EFT-hez korábban és később csatlakozók között elég nagy különbségek vannak.) (*Bologna Process 2009*)

A Stocktaking Report eredményei összességükben arra utalnak, hogy a mobilitás (különösen a nemzetközi mobilitás) előtt sok helyen még kifejezett szabályozási akadályok vannak, és a legjobb pontszámokat felmutató országok esetében is előfordulnak nem maradéktalanul teljesített területek.

Az intézményi szint szempontjai

Az Európai Egyetemi Szövetség saját vizsgálatssorozattal követi az Európai Felsőoktatási Térség létrehozásának folyamatát. A miniszteri konferenciák előtt publikálja a Trends Report sorozat friss kiadványait, amelyek ugyancsak az előző két év folyamatait elemzik. Az alapinformációk, adatok szolgáltatói itt elsősorban a tag egyetemek, tehát az eredmények az intézmények, az intézményi szint szempontjait jelenítik meg. 2010-ben, tekintettel a szakaszhatárra, olyan kiadvány készült, amely a teljes tíz évet tekinti át³ (*Sursock & Smidt 2010*).

Szemben a Stocktaking Report-okra, a Trends Report-ok kezdettől fogva tárgyalják a mobilitás témáját, információt gyűjtenek ebben a tekintetben az intézményektől. A 2010-es összefoglaló érdekessége, hogy itt már a nemzetköziesedés fejezet részeként jelenik meg a mobilitás kérdése (a korábbi, két éves jelentésekben a mobilitás szerepelt önálló fejezetként). A jelentés megállapítja, az évtized fontos tendenciája, hogy a nemzetköziesedés egyre fontosabb helyre került az intézmények stratégiájában, sokan átfogó terveket készítettek ebben a témában. Kialakították a megfelelő szervezeti kereteket, szervezeti infrastruktúrát, átfogóan kezelik ebből a

az EFT minőségbiztosítási elveinek megfelelő minőségbiztosítási rendszer megléte (külső minőségbiztosítás, a hallgatói közreműködés a minőségbiztosításban, nemzetközi részvétel a minőségbiztosításban); a tanulmányok és előzetes teljesítmények elismerése (az oklevélmelléklet rendszere, a Lisszaboni Elismerési Egyezmény megvalósítása, az ECTS bevezetése, a korábban szerzett ismeretek, tanulmányok elismerése).

3 A longitudinális megközelítésű vizsgálat többféle empirikus módszert alkalmazott. Két survey jellegű adatgyűjtés történt: az első a nemzeti rektori konferenciákat kérdezte meg, a második a tagintézményeket, megismételve a korábbi hasonló vizsgálatokat (több mint 800 egyetemtől érkezett válasz), ezen kívül intézményi esettanulmányokat készítettek, fókuszcsoporthoz megkérdezést és interjúkat végeztek.

szempontból az oktatás és a kutatás területét, és ezen belül kap helyet a hallgatói és tanári mobilitás kérdése. Az még nem világos, hogyan viszonyul egymáshoz ez, az intézményen belül felülről kiépülő stratégia és a már korábban is létező, szerteágazó oktatási-kutatási nemzetközi kooperációk köre, amelyek az intézmény alacsonyabb szintjein, az alapegységek keretében, egyes személyek szintjén fokozatosan kialakultak. Az utóbbi évek fejleménye a kisebb network-ök jelentőségének növekedése, amelyeket az európai pályázati rendszer is ösztönöz (a kritikus tömeg elérése céljából). A transznacionális oktatási és kutatási formákat kezdetben az akadémiai világ gyanakvása kísérte, jórészt profit orientált, sokszor hazardírozó vállalkozásoknak tekintették őket, majd elég gyorsan változott ez a vélekedés, és ma már inkább elfogadják őket (a közös képzési programok, a „határon átnyúló” campusok, a nemzetközi kutatóközpontok tartoznak ebbe a körbe). A kommercializálódás felé való elmozdulás természetesen fennáll, hiszen itt meglehetősen költséges tevékenységekről van szó, amelyeket egy-egy felsőoktatási intézmény nem tud fedezni, tehát külső, üzleti, vagy más támogatást igényelnek. Az elmozdulás mértékét csökkentheti, ha a nemzeti kormányzat – a fontos nemzeti érdek nevében – beszáll a finanszírozásba (a határon túli campusok létrehozása lehet ilyen program), vagy európai támogatást kapnak (jelenleg az Erasmus Mundus program az egyetlen példa erre). Az Európai Felsőoktatási Térség intézményei számára a nemzetközi kapcsolatok földrajzi irányultságát tekintve a bővítés előtti értelemben vett Európai Unió áll az első helyen (90 százalékos említés), második helyen Kelet Európa áll (valamivel 60 százalék fölött), majd pedig Ázsia következik, növekvő említési gyakorisággal (közel 60 százalék), az Egyesült Államokat pedig az intézmények fele említette (Latin Amerika 30, Afrika 25, az arab világ mintegy 20 százalékkal szerepel, végül Ausztrália – csökkenő tendenciával – 20 százalék alatt).

A fentiekben vázolt környezetben a hallgatói mobilitás kérdését a legtöbb intézmény ma már egységesen, nemzetközi mobilitásként kezeli, stratégiai szempontból nem tesz elvi különbséget az EFT-n belüli és más régiókhöz kapcsolódó mobilitás között. A mobilitás különböző típusait megfelelően elkülönítő intézményi adatok hiányában a Trends Report 2010 csak az intézmények várakozásaira, terveire tudott építeni. Az intézmények úgy vélik, hogy a többciklusú képzési rendszer bevezetése különböző módon érinti a hallgatói mobilitás két típusát, a fokozat megszerzésére irányuló és a kredit (másképpen rövidebb időtartamú) mobilitást. Előbbi erősödését és utóbbi stabil szinten maradását várják. Az európai csereprogramok keretében megvalósuló kredit mobilitásra vonatkozóan viszonylag megbízható adatokkal rendelkeznek a felsőoktatási intézmények. Ezek szerint fennmarad a történelmileg kialakult aszimmetria Kelet és Nyugat között a befelé és a kifelé irányuló mobilitás tekintetében. Más adatbázisok (pl. EUROSTAT) alapján arra lehet következtetni, hogy az utóbbi években növekedett a külföldi hallgatók beáramlása más földrészekről (többnyire fokozatszerzési célból), elsősorban Afrikából és Ázsiából. A témára vonatkozó nemzetközi adatbázisokra általában jellemző, hogy a folyamatos migráció hatását nem tudják kiszűrni. Minden hallgatót mobilként tarta-

nak számon, aki külföldi állampolgár, miközben lehetséges, hogy bevándorló család gyermeke, középiskoláit már új állandó lakhelyén végezte, de még nem kapták meg az állampolgárságot.

A hallgatói mobilitás sarkalatos kérdése – főleg a kredit mobilitás esetében – a külföldön végzett tanulmányok elismerése (az intézmények szerint a hallgatók fele találkozik problémával ebben a tekintetben). Azon intézményekben jelentkezik kevésbé ilyen probléma, ahol egy központi egység foglalkozik az elismertetéssel, mivel professzionális módon intézik, koherens és konzisztens módon értelmezik a helyzeteket (ezek a fiatalabb, vagy pedig erősebben európai irányultságú intézmények). Ha kari, tanszéki keretekbe kerül az ügyintézés, akkor több nehézség keletkezik, a tanárok sokszor úgy foglalnak állást egy-egy ügyben, hogy nem is ismerik kellőképpen a szabályokat (a régebbi, vagy lokális irányultságú intézményeknél ez viszonylag gyakoribb helyzet). Az intézményközi megállapodások elvileg segítik az elismertetést, de a tanárok hajlamosak az azokban foglaltaktól eltekinteni. (Vízum ügyek és anyagi nehézségek is gátolják a mobilitást, amelyek nem az intézmények hatáskörébe tartoznak, mégis ott csapódnak le a következők.) A rövidebb időtartamú BA/BSc programok bevezetésével sok esetben túlsúfoltak lettek a képzési programok (sok a vizsga), ami megnehezíti a külföldön való rész-teljesítést. A tanárok nem is bátorítják hallgatóikat a kredit mobilitásra, attól tartva, hogy azok utóbb nem jönnek vissza, hanem igyekeznek a következő fokozatot a már megismert külföldi egyetemen megszerezni. Az új, elvileg harmonizált képzési rendszer valójában meglehetősen diverzifikált (a programok hossza, a kreditszámítás metodológiája, a tanév beosztása tekintetében), ami egyértelműen akadályozza a mobilitást. Mindez távlatilag a diploma mobilitás felé tolja el a rendszert a kredit mobilitás rovására. A doktori képzéseknél ez már egyértelműen jelentkezik. Mindez nem jelenti azt, hogy az intézmények ne tennének erőfeszítéseket a mobilitás ösztönzésére, hiszen stratégiájuk szerves részének tekintik a nemzetközi versenyképesség erősítését, vagy egyszerűen szakmai presztízsük szempontjából tartják fontosnak az ügyet.

A tanári mobilitásra vonatkozó kérdésre elég optimistán válaszoltak az intézmények, minden ötödik jelentős növekedésről, a többség valamelyes növekedésről számolt be. Az intézményi látogatások során azonban a tanári kar tagjai általában arról panaszkodtak, hogy jelentős oktatási terhelésük van, amelynek kiváltásához nehéz helyettesítő személyt találni. Így reálisan nem szerepelhet terveik között a külföldi tartózkodás.

Egy általánosabb szinten megállapítható, hogy a felsőoktatási reform erősítette az európai identitást, az európai együttműködést intézményi szinten. Ugyanakkor kifelé, más régiók irányába nincs közös fellépés. Minden intézmény (esetleg maga az ország) egyedileg próbál érvényesülni a nemzetközi piacon. Nem valószínű, hogy hosszabb távon ez az legeredményesebb stratégia, továbbá az EFT létrehozásának egyik sarkalatos célja éppen az egy tömbben való megjelenés feltételeinek megteremtése volt.

A hallgatók véleménye

A hallgatókat képviselő szervezet, az Európai Hallgatói Szövetség mindig kritikus, egyben kifejezetten konstruktív magatartásával rendkívül fontos szerepet játszik az európai felsőoktatási reform folyamatban.⁴ A hallgatói mobilitás jelenségét a maga összetettségében szemlélik, és a reform kezdetén rögzített célok elérését kéri számon. Megfogalmazásukban a nemzetközi hallgatói mobilitás akadémiai, kulturális és szakmai célokat egyaránt szolgál, és hozzájárul az egész személyiség fejlődéséhez. Fontos eleme a kapcsolatépítés, a globális értelemben vett aktív polgári életre való felkészítés, valamint új tanulási módszerek, új szemlélet megismerése.

A tíz éves szakasz értékelésekor elsődleges kritikájuk az, hogy a hallgatói mobilitás kérdésének kezelésében egyre inkább az intézményi többletbevétel szempontjai kerülnek előtérbe, az akadémiai célok, a minőség és a személyes fejlődés ügye kevés figyelmet kap. Konfúziót, ellentmondást látnak az Európai Unió Lisszaboni Stratégiája és az Európai Felsőoktatási Térség létrehozásának eredeti elvei között. Az előbbi esetében a gazdasági szempontok, a munkaerő-piaci vonatkozások kapnak döntő szerepet, utóbbinál egész Európa felsőoktatási, akadémiai közössége (az agyelszívás problémája csak itt merül fel).

Az intézmények szintjén azt kifogásolják, hogy főleg a beérkező hallgatókra figyelnek (ők hozzák a bevételt), a kimenő hallgatókra kevésbé. Bár az intézmények elvileg büszkék arra, hogy hallgatóik külföldi részképzésben vesznek részt tanulmányaik során, a külföldön teljesített tanulmányok beszámítása, a kimenő hallgatók ügyeinek kezelése még mindig nehézségekbe ütközik (nem épült ki a hallgatói mobilitást szolgáló, elősegítő intézményi kultúra). Bár a reform sarkalatos célját, a többciklusú képzési rendszer létrehozását – legalábbis strukturális értelemben – sikerült elérni, a képzési rendszer ettől remélt rugalmassá válása még messze nem jellemző. Ez a merevség hatja át a mobilitás kezelését is. A munka melletti képzéseknél – amelyek egyre több hallgatót érintenek – nagyon nehéz megvalósítani a mobilitást (még a doktori programok esetében is).

A hallgatóknak sikerült elérniük, hogy a társadalmi dimenzió bekerüljön a Bologna-folyamat témái közé, de megállapítják, hogy végül kevés konkrét lépés történt ez ügyben (megfelelő összehasonlítható adatok hiányában nehéz átütő erőt érveket megfogalmazni, az esetleges eredményeket kimutatni). Ebben a keretben rámutatnak, hogy a nemzetközi hallgatói mobilitás a társadalmi szelekció újabb színterének tekinthető az oktatási rendszerben (az alacsonyabb státuszú környezetből származó hallgatók kisebb eséllyel tudnak részt venni benne). Folyamatosan javasolták (követelték) a mobilitást pénzügyileg segítő európai alap létrehozását éppen ezen probléma enyhítésére. Egyértelmű kudarcként értékelik, hogy tíz év alatt nem sikerült elérniük ezt a célt, a tagországok nem tudtak megegyezni a létrehozás kereteiben (*Bologna at the finish 2010*).

⁴ Az Európai Hallgatói Szövetség (European Student's Union) a miniszteri konferenciákra rendszeresen készít értékeléseket, amelyek a tagországok hallgatói szövetségeinek megkérdezése és interjú sorozat eredményei alapján készülnek.

Független értékelés

Az Európai Bizottság és a reformot irányító Nemzetközi Bologna Csoport felkért egy kutatócsoportot, hogy értékelje a tíz éves periódusban történeteket. Feladatuk nem helyzetértékelés volt, hanem az eredmények európai szintű összevetése az eredetileg megfogalmazott célokkal, valamint magának a folyamatnak, a működésnek az értékelése⁵ (*The Bologna...2010*).

Valamely társadalmi program értékelését akkor lehet korrekt módon elvégezni, ha már a program megkezdése előtt meghatározták a siker kritériumát, illetve azt, hogy a megcélzott változások teljesülésének milyen szintjét tekintik majd teljes, mérsékelt vagy szerény sikernek, sikertelenségnek. Ilyen előzetes kritériumok hiányában az európai felsőoktatási reform első tíz évének értékelői nehéz helyzetben voltak. A mobilitás esetében – mint már a Trends Report 2010 kapcsán láttuk – magának a jelenségnek a mérése, pontosabban európai szintű értékelése is nehézségekbe ütközik összehasonlítható nemzeti szintű adatok hiányában.

A szakértők a diploma megszerzésére irányuló mobilitás adatait tartották megbízhatóbbnak értelmezési szempontból, ezért annak számszerű vizsgálatára vállalkoztak. Az Európai Felsőoktatási Térség egészének értékeléséhez a legegyszerűbb mutató az összes hallgatói létszámon belül a külföldi hallgatók arányának változása. 1999-ben ez az arány 3,5 százalék volt, ami 2007-re 4,6 százalékra emelkedett. Ha csak az EFT-ből érkező hallgatók arányát nézzük, akkor 1,9 és 2,0 százalékot kapunk, ha pedig a nem EFT-s külföldi hallgatókét, akkor 1,6 és 2,6 százalékot. Ezek szerint nőtt a külföldi hallgatók arány, de ez főleg a más régiókból érkezőknek köszönhető. A viszonylag szerény aránynövekedés egyébként úgy következett be, hogy közben a hallgatói létszámok jelentősen növekedtek (az összes hallgatóé 33 százalékkal, az EFT-s külföldieké 39 százalékkal, az EFT-n kívülieké 116 százalékkal). Kérdés, hogy ezek után mennyiben tulajdoníthatjuk a Bologna-folyamat beindulásának a mobilitás ezen változását... Mindenképpen Európa vonzerejének növekedésére utal viszont, hogy – más adatszerű megközelítésben – 1999-ben a világon az összes külföldön tanuló 25 százaléka tanult az EFT országokban, amely arány 2007-re 30 százalékra nőtt. Az európai továbbtanulás iránt érdeklődőknek ugyanakkor bizonyos csalódást okoz, hogy miközben egységes felsőoktatási térségről hallanak, konkrét döntésüket megnehezíti, hogy a képzési szerkezet az összehangolás ellenére országoként több tekintetben eltérő.

Feltételezhető, hogy a Bologna-folyamat inkább a kredit mobilitásra hatott ösztönzőleg, mivel az európai programok éppen az ilyen mobilitásnak adnak keretet és támogatást. Az értékelők azonban nagyon óvatosak, hiszen ezek a programok nem vonatkoznak minden EFT országra, továbbá a hallgatók a programokon kívül

⁵ A kutatást 2008–2009-ben végezte a Twente-i Egyetem keretében működő Center for Higher Education Policy Studies, az International Centre for Higher Education – Kassel, valamint az ECOTEC (A member of the ECORYS Groupe) által létrehozott konzorcium. Felhasználták az európai felsőoktatási reform fontosabb hivatalos dokumentumait, az elemzéseket, a vonatkozó statisztikai adatokat, továbbá országtanulmányokat, tematikus tanulmányokat, továbbá mintegy 165 interjúút készítették.

is részt vehetnek a kredit mobilitásban, róluk pedig nincs egységes adatszolgáltatás (az Erasmus statisztikák rájuk nem terjednek ki – az Eurostudent survey jellegű vizsgálatai ugyan elvileg minden hallgatóra vonatkoznak, viszont az EFT országok kevesebb, mint fele vesz részt ezekben a vizsgálatokban). A saját területükön korrektnek tekintett Erasmus statisztikák a mobilitás növekedését mutatják, de elsősorban a Közép- és Kelet Európából történő kiutazás tekintetében. Szakértői becslések szerint egyébként az európai csereprogramon kívüliek (a „szabadúszók”) ma már többségben vannak az ilyen típusú mobilitásban részt vevők között.

A mobilitás minden típusára igaz, hogy a hallgatói mozgás továbbra is elsősorban néhány nyugat-európai ország (a világnyelvek országai) felé irányul, és a mobilitás növekedése is ezen országokat érinti.

Bologna „mellékhatásának” tekinthető, hogy a reform konkrét akciókat váltott ki más régiókban. Az Egyesült Államokban az érdeklődés elsősorban a posztgraduális képzésre irányul, az európai hallgatókat ilyen programokra várják. Kína viszont ösztönzi az Európába irányuló hallgatói mobilitást, felsőoktatási és kutatási együttműködést, továbbá a kormányzat a 2020-ig tartó évtized felsőoktatási stratégiai terveiben felhasználja a Bologna-folyamat több elemét. Vannak olyan térségek, amelyek az EFT mintájára össze akarják hangolni felsőoktatási rendszereiket (konkrét megállapodások vannak már pl. az Öböl térségben, Kelet-Ázsia, Dél-Ázsia, a Mediterrán térség arab országai és a Pacifikus Térség esetében).

A tanári/kutatói és az adminisztratív stábot érintő mobilitás komolyabb értékelésre nem vállalkoztak a projekt szakértői, mivel erről nem állnak rendelkezésre európai szinten összehasonlítható adatok.

Friss törekvések az európai szintű összehasonlításra

2010 végén fejeződött be az a nagyszabású projekt, amely (főleg) az Európai Bizottság támogatásával, neves európai kutatóhelyek és felsőoktatás-kutatók közreműködésével a mobilitás átfogó vizsgálatát tűzte ki célul.⁶ A hamarosan nyilvánosságra kerülő kutatási beszámolóból származó első eredmények érdekes és fontos vállalkozásra utalnak. A projekt célja az volt, hogy feltárja a nemzetközi mobilitással kapcsolatos adatgyűjtések eddigi eredményeit, a továbbfejlesztés, az európai szintű összehasonlítást lehetővé tevő megoldások bevezetésének útját.

A hallgatói mobilitásra vonatkozó vizsgálódás fontosnak tartotta a mobilitás típusainak, a mobilitásra vonatkozó mutatók körének és tartalmának – eddig lényegében hiányzó – tisztázását. A témát leszűkítették a diploma mobilitásra, és kizárólag az Európából kiáramló és az Európába bejövő mobilitás kérdésével foglalkoztak. A meglévő, különböző adatbázisokból származó, nem mindig harmonizálható adatok alapján sokoldalú megközelítésben mutatták be a főbb tényeket. Azonosították az adatbázisok korlátait, majd javaslatokat tettek az egységes európai adatgyűjtési rendszer kialakítására. Ennek tételei a következők:

⁶ A „Mobility developments in European higher education” című projekt résztvevői: Academic Cooperation Association, DAAD, Campus France, Ulrich Tichler, Ute Lanzendorf, Sandra Bürge.

- Évente megismétlődő adatgyűjtésre lenne szükség, mégpedig olyan módon, hogy az tartalmazza a hallgató előző (eredeti) lakhelyét és/vagy előző tanulmányainak helyét. Ezzel ki lehetne szűrni azt a torzítást, amely – mint a fentiekből láttuk – a (főleg szülői) migrációból ered. Ezt globális szintre kell kiterjeszteni (értelemszerűen az Európába érkező hallgatók tekintetében, de nyilván jó lenne megoldani a kifelé tartók becserkészését is).
- Ugyancsak évente kellene adatot gyűjteni az ideiglenesebb mobilitásról (ami nemcsak az európai csereprogramok hallgatóira, hanem ösztöndíj programokra, illetve a teljesen egyénileg érkezőkre is kiterjed). Itt Európa lenne a vizsgálódás célpontja.
- Az adatokat minden esetben a fokozatok szerinti bontásban kellene megadni (BA/MA/PhD), hogy többet tudjunk meg a mobilitás jellegéről, indítékairól.
- Célzott survey jellegű vizsgálatokat kellene végezni, amelyek a tanulmányok egésze alatti mobilitást is rögzíteni tudnák (az európai diplomás pályakövetési rendszer és Eurostudent vizsgálataihoz hasonlóan, vagy azok keretében) (*Wachter 2010*).

A projekt kísérletet tett arra, hogy az akadémiai stáb mobilitását is feltárja, amely témától eddig mindenki visszarettent, használható adatok hiányára hivatkozva. Rámutatott arra, hogy az akadémia stáb mobilitása sokkal nyilvánvalóbb jelenség, mint a hallgatóké, és viszonylagos gyakorisági is nagyobb. Jól ismert formái vannak, amelyek hagyományosan részei a tudomány világában ténykedők életének. A kutatási programok általában támogatják a mobilitást, a látogató professzor vagy kutató jelenléte megszokott, a sabbatical év gyakorlata igen elterjedt, a Marie Curie Program és utódai kifejezetten ezt a célt szolgálják. Mindazonáltal az akadémiai stáb mobilitásáról még kevésbé állnak rendelkezésre európai szinten összehasonlítható adatok, mint a hallgatóiról. A kutatók csak becslésekre, és különböző, részleges adatgyűjtések eredményeire hagyatkozhatnak (European Labour Force Survey, a doktori programok külföldi hallgatóiról készült statisztikák, a külföldön szerzett doktorátusokról készülő adatbázis, az EU Science Report, az egyetemek szintjén az akadémiai stábban jelen lévő külföldiek statisztikája, a Marie Curie és más ösztöndíjak esetében gyűjtött adatok). Ezek alapján arra a becslésre jutottak, hogy jelenleg Európában a doktori hallgatók és a doktori címet elnyertek 20 százaléka külföldi, az akadémiai stábban pedig 10 százalék ez az arány.

Természetesen itt rendkívül komplex kérdésről van szó, amelynek megértéséhez meg lehetne állapodni az alapsokaság értelmezéséről, a mobilitás különböző típusairól, a funkciókról, a külföldi tartózkodás céljáról, és ezen konceptuális keretben kellene rendszeresen adatot gyűjteni. Ebben az esetben is survey jellegű vizsgálatokkal kellene feltárni, hogy a mobilitás milyen helyet foglal el a tanári, kutatói karrier egészében (*Teichler 2010*).

A nemzetközi mobilitás akadémiai megítélése

Az intenzív nemzetközi mobilitást, a mobilitás intenzitásának növekedését minden – a témára vonatkozó – hivatalos megnyilvánulás egyértelműen pozitív jelenség-

ként értelmezi. Az akadémiai megközelítés azonban megfogalmazza aggodalmait is: legyen mobilitás, de nem minden áron. A külföldi hallgatókért való verseny a kommercializálódás elég egyértelmű jegyeit mutatja, mintha a nemzetközi mobilitás maga a cél lenne, nem pedig eszköz, fontos társadalmi, gazdasági, akadémiai értékek szempontjából. Az európai vizsgálódások alig fordítanak figyelmet erre. Szemérmesen még az üzleti vonatkozásokról sem esik igazán szó, miközben a külföldi hallgatóktól származó tandíj és más bevételek jelentős súlyt képviselhetnek a felsőoktatási intézmények gazdálkodásában (valószínű, hogy a diploma mobilitás felé való eltolódás a kredit mobilitás rovására összefüggésben van az intézmények anyagi érdekeivel). Egyedül az agyelszívás kérdése kap explicit formában helyet. Ez a kérdés Európa nyugati és keleti régiója szempontjából – mondhatni erkölcsi kérdésként – merül fel, a régión kívüli vonatkozásokban már nem igazán (annak a ténynek, hogy Európa nettó hallgató-importőr – kétszer annyi külföldi hallgatót fogad, mint amennyi innen elmegy más földrészekre tanulni – mintha csakis örülni lehetne; mi a helyzet a globális akadémiai felelősséggel?). A mobilitás akadályait és az akadályok leküzdésének lehetséges módjait minden vizsgálódás tárgyalja. Arról viszont alig olvashatunk, hallhatunk, vannak-e akadályai annak, hogy a megvalósult mobilitás tényleg betöltse hivatását a hallgatók (tanárok, kutatók) szakmai és emberi fejlődése (mi több az akadémiai világ, vagy akár az emberiség) szempontjából.

Jelenleg a nagy európai felsőoktatási adatbázisok kiépítésénél tartunk, amelyek pl. az intézményi rangsorok megalkotására, vagy intézmény típusok azonosítására használhatók (ranking, mapping). Az ilyen rendszerekbe már többnyire beépítik a nemzetközi hallgatói és tanári mobilitást, mint az intézményi presztízis mutatóját, vagy pedig mint az intézményi misszió egyik lehetséges súlypontjának jellemzőjét (*Hrubos 2009; U-Map 2010*). Fentiekben láttuk, hogy kifejezetten a nemzetközi mobilitás mérésére irányuló európai adatgyűjtési rendszer megalkotása is napirenden van. Hatalmas anyagi és emberi erőbevetéssel ez akár meg is valósítható. De kérdés, hogy mi végre? Fennáll a veszélye annak, hogy gigantikus méretű, élettelen adat-tömeg jön létre, ami egyfelől éppen mérete és bonyolultsága következtében megnehezíti a korrekt felsőoktatás-politikai hasznosítást, másfelől eltereli a figyelmet az igazi hiányról, a globalizálódó világban a nemzetközi mobilitáshoz köthető alapértékek tisztázásának, egyeztetésének hiányáról. Továbbá pl. olyan kérdésekről, hogy a külföldi hallgatókat hogyan fogadják diáktársaik, tanáraik, az intézményi adminisztráció, illetve az egész társadalmi közeg (az intellektuális és szakmai hozzájáról már nem is beszélve...).

HRUBOS ILDIKÓ

IRODALOM

- Bologna at the finish line. An account of the years of European higher education reform 2010. ESU – The European Student's Union www.esib.org (Letöltés: 2011. április 10.)
- Bologna Process. Stocktaking Report 2009. Report from the working groups appointed by the Bologna Follow-up Group to the Ministerial Conference in Leuven-Louvain-la-Neuve 28–

- 29 April http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/conference/documents/Stocktaking_report_2009_FINAL.pdf (Letöltés: 2011. április 10.)
- Convention of the Recognition of Qualifications Concerning Higher Education in the European Region. Lisbon, 11. IV. 1997. Council of Europe, European Treaty Series – No. 165.
- HRUBOS ILDIKÓ (2005) A peregrinációtól az Európai Felsőoktatási Térségig. *Educatio*, No. 2. pp. 223–243.
- HRUBOS ILDIKÓ (2009) A sokféleség értelmezése és mérése. *Educatio*, No. 1. pp. 18–31.
- Magna Charta Universitatum 1988 <http://magna-charta.org/> (Letöltés: 2011. április 10.)
- Miniszteri találkozók – Nyilatkozatok 1999–2009 Nemzeti Erőforrás Minisztérium Bologna honlap
- SCOTT, P. (2009) *The internationalisation of higher education and research: Purposes and Drivers*. EUA Internationalisation Handbook, A. 3.1-1. Berlin, Raabe Verlag
- SURSOCK, A. & SMIDT, H. (2010) Trends 2010: A decade of change in European Higher Education Area. EUA Publications www.eua.be (Letöltés: 2011. április 10.)
- TEICHLER, U. (2009) *Higher Education and the World of Work*. Sense Publishers, Rotterdam
- TEICHLER, U. (2010) Academic Staff Mobility: Charting the Unknowable? Paper presented at the European Policy Seminar: Monility under the magnifying glass: New insights, old challenges, future perspectives. Academic Cooperation Association, Brussels, 3 December 2010.
- The Bologna Process Independent Assessment (2010) The first decade of working on the European Higher Education Area http://ec.europa.eu/education/higher-education/doc1290_en.htm (Letöltés: 2010. április 10.)
- U-Map. The European Classification of Higher Education Institutions 2010 www.u-map.org/U-MAP_report.pdf (Letöltés: 2010. április 10.)
- WACHTER, B. (2010) Student mobility – unfolding the concept. What are the recent European trends? What we know and what would be ideal to know about mobility. Paper presented at the European Policy Seminar: Monility under the magnifying glass: New insights, old challenges, future perspectives. Academic Cooperation Association, Brussels, 3 December 2010.

